

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки
Відділення психології та спеціальної педагогіки

**ВТЯГНЕННЯ ДІТЕЙ
У ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ
РЕАГУВАННЯ**

Матеріали регіонального науково-практичного семінару
м. Харків, 25 жовтня 2024 року

Електронне наукове видання

Харків
«Право»
2024

Організаційний комітет:

В. С. Батиргарєєва (голова), О. О. Пащенко (заступник голови), В. І. Борисов, Д. П. Свтєсєва, Н. В. Нетєса, К. А. Новікова, Д. О. Куковинєць (відповідальний секретар), В. В. Федюк (відповідальний секретар)

Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 3/6 від 27 листопада 2024 року)

Втягнення дітей у військові конфлікти: кримінально-правові та психолого-педагогічні механізми реагування : матеріали регіон. наук.-практ. семінару, м. Харків, 25 жовт. 2024 р. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошкіль. педагогіки, Від-ня психології та спец. педагогіки. – Харків : Право, 2024. – 144 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411572>.

ISBN 978-617-8411-57-2

У збірнику охоплено матеріали обговорення широкого кола проблем, пов'язаних із втягненням дітей у військові конфлікти. Аналізуються ключові виклики в цій сфері, серед яких провідне місце посідають питання кримінально-правового та психолого-педагогічного характеру. Розглядаються особливості створення безпечового інформаційного простору, що відповідав би потребам освітнього середовища у воєнний та повоєнний періоди. Окреслюються психолого-педагогічні механізми мінімізації віктимності неповнолітніх, особливо тих, хто постраждав унаслідок воєнних дій. Особлива увага акцентується на грубих порушеннях прав дитини внаслідок збройної агресії РФ проти України: визначаються види, проблеми реалізації соціальної та юридичної відповідальності за протиправні діяння, пропонуються шляхи вдосконалення чинних механізмів реагування. Досліджуються аспекти відправлення відновного правосуддя та медіації для дітей у воєнний та повоєнний період, а також інші проблеми правового характеру, що виникають у зв'язку з цим.

Для наукових і практичних працівників органів кримінальної юстиції, студентів, аспірантів і викладачів закладів вищої освіти, а також широкого кола читачів.

УДК 341.322.5:343.3/7:37.061:159.922.7

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за їхню якість, достовірність, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, несуть автори.

Видання в електронному вигляді розміщується у відкритому доступі на сайті НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України в розділі «Збірники матеріалів наукових заходів» (<https://surl.li/kixgu>) вкладки «Інфонідтримка». Для опису видання чи посилання на нього варто цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI) або пряме посилання на збірник.

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2024

ISBN 978-617-8411-57-2

© Національна академія педагогічних наук, 2024

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УЧАСТЬ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

...Дітей змушують виконувати військовий обов'язок, а також служити інформаторами і живими щитами...
Посол США з особливих доручень з моніторингу та боротьби з торгівлею людьми Сінді Даєр [1]

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України питання дотримання країною-агресоркою норм міжнародного права взагалі, та міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини, зокрема, стали викликом для демократичних держав всього світу. Саме нехтування основними положеннями загальноприйнятих міжнародних конвенцій, які ставлять під охорону не тільки права та свободу людини і громадянина, а й захищають найбільш вразливу категорію – дітей, викликає занепокоєння. Вже неодноразово зазначалося про примусову депортацію дітей і, як наслідок, їх незаконне усиновлення. Так, беззаперечним є факт видачі ордерів на арешт деяких представників вищого керівництва російської федерації за ці кримінально протиправні діяння, але побоювання і залежність від цієї держави керівництва інших країн не сприяють дотриманню правосуддю у світі.

Варто наголосити, що доволі розповсюдженим фактом у засобах масової інформації є публікації щодо залучення або втягнення дітей у збройний конфлікт з боку країни-агресорки. Такі діяння як вербування і використання дітей прямо заборонені міжнародним правом, зокрема: норма 136 звичаєвого міжнародного гуманітарного права; спільна стаття 3 Женевських конвенцій 1949 року; стаття 77 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; стаття 38 Конвенції про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Також варто зазначити, що в резолюції Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) і 2225 (2015) держави спільно визначають шість серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів, які щорічно аналізуються в доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройний конфлікт» та доповіді Спеціального представника Генерального секретаря ООН у справах дітей і збройних конфліктів та до яких належать:

- (1) вербування і використання дітей у збройних конфліктах;
- (2) вбивства та каліцтва дітей;
- (3) напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними;
- (4) зґвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей;
- (5) викрадення дітей;
- (6) відмова в доступі до гуманітарної допомоги [2].

Що ж стосується національного законодавства, то такі протиправні діяння кваліфікуються за ст. 438 КК України.

Але чи були за часів незалежності України встановлені факти вербування наших громадян для використання у збройних конфліктах? Так, зокрема, Україною були встановлені факти вербування громадян України для використання у збройному конфлікті між Азербайджанською Республікою і Республікою Вірменія в період із грудня 1993 року по червень 1994 року. Вербування українців до Азербайджанської Республіки здійснювалося мовби для виконання будівельних робіт. Завербовані громадяни України дізнавалися, що їх залучили до участі у збройному конфлікті, вже за межами України [3, с.55–56].

Загальноприйнятою є точка зору, що використання у збройних конфліктах означає використання особи як найманця, до виконання бойових завдань, пов'язаних із поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав. Окрім того, використання у збройних конфліктах може бути й у формі залучення до виконання фортифікаційних та інших робіт. Так, мешканців станиці Іщерської та території Чеченської Республіки використовували для риття окопів. За відмову карали на смерть. Примушування до ремонту зброї, готування їжі, лікування хворих чи поранених бойовиків тощо також визнається використанням у збройних конфліктах. У збройних силах будь-якої держави виконання цих обов'язків покладається на військовослужбовців або іншим чином мобілізованих представників цивільного населення. Примусова праця людей, якими заволоділи злочинні угрупован-

вання та незаконні воєнізовані формування, використовується у злочинних цілях, а головне – потерпілі позбавлені права волевиявлення щодо свого ставлення до праці.

Однією з тривожних тенденцій є вербування дітей для використання у збройних конфліктах. Так, наприклад, Сомалі, Демократична Республіка Конго, Руанда, Уганда, Судан, Кот-д'Івуар, М'янма, Філіппіни, Колумбія, Палестина – це країни, в яких найбільше воює дітей. Що ж стосується ситуації в світі, то загалом 17 країн офіційно приймають дітей до армії. Приблизно налічується 250 тисяч неповнолітніх, які перебувають на військовій службі [4]. Наслідки такої практики жахливі: багато дітей під час бойових операцій гине, отримує каліцтва, піддається катуванням. Лише за останні десять років у ході збройних конфліктів понад 2 млн. дітей були вбиті і 6 млн. покалічені [5, с.28].

Зауважимо, що потреба захисту прав дитини в екстремальних умовах проголошена в Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р., Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях 1986 року, Мінімальних стандартних правилах ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила 1985 р.).

Так, у названій Декларації 1974 р. закріплене положення про необхідність надання жінкам і дітям, які є цивільним населенням, особливо-го захисту, оскільки в умовах надзвичайного стану та збройних конфліктів вони часто стають жертвами нелюдських актів і внаслідок цього зазнають тяжких страждань.

Окрім того, у ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., зазначається, що збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у бойових діях осіб, які не повинні вербувати або використовувати у бойових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. Держави-учасниці повинні вживати всіх можливих заходів щодо попередження вербування й використання, у тому числі правових заходів, необхідних для заборони та криміналізації такої практики; а ч. 2 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду – призов та військову службу чи мобілізацію дітей, які не досягли 15-річного віку, або з їх активне використання у бойових діях у меж-

ах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів визнаний воєнним злочином.

Наприклад, за даними Спеціального доповідача ООН Г. Біро, на півночі Уганди екстремістськими повстанськими групами викрадені й утримуються в таборах у південних районах Судану тисячі дітей. Викрадають, як правило, підлітків віком від 14 до 16 років, а інколи й дітей віком 8–9 років. Їх примушують надавати повстанцям різні послуги. Діти молодшого віку є посильними або виконують інші дрібні доручення. Дівчат віддають командирам за «дружин». Усіх дітей навчають військової справи та примушують брати участь у бойових діях як в Уганді, так і Судані. У разі відмови від виконання наказу дітей б'ють або вбивають. До виконання таких покарань часто залучаються інші викрадені діти. Спроби втечі караються смертю, а у випадку успішної втечі до батьків втікачів застосовуються заходи помсти. Протягом 1995–1996 років викрадено близько 3 тис. дітей з метою їх вербування в армію, при цьому сотні з них були вбиті [6, с. 17–18].

Що ж стосується ситуації в Україні, то вербування дітей для участі у збройних конфліктах відомо на окупованих територіях ще з 2014 р. Наприклад, свідченням залучення неповнолітніх до участі у збройних конфліктах є численні пропагандистські відео про участь дітей у незаконних збройних формуваннях «Батальйон Восток», «Бригада Призрак», дитячий диверсійний батальйон імені Святого Григорія Побідоносця. За свідченнями самих дітей, у ці формування їх привели дорослі, кого самі батьки, а кого священнослужителі. Так, у листопаді 2014 р. в інтерв'ю журналісту Russia Today Грему Філіпсу 15-річний Андрій Івахно розповів, що він допомагає бойовикам батальйону «Восток» та на їхній базі проходить навчання навичкам ведення бою та поводження зі зброєю. Інший юнак зазначив, що він керує арсеналом зброї [7, с. 59]. Також така практика продовжується і з 24 лютого 2022 р., але набуває і нових форм, зокрема, спецслужби російської федерації вербують українських дітей використовуючи смартфон-ігри.

Натепер вироблена практика в міжнародних трибуналах щодо притягнення до відповідальності за втягнення (залучення) дітей до участі в збройних конфліктах, зокрема, через призов, вербування та активну участь в бойових діях. Але поки збройна агресія російської федерації продовжується, а частина території України знаходиться під окупацією, реальна кількість дітей, залучених у збройний конфлікт, залишається

невідомою. І не лише це викликає занепокоєння, адже виникає «дилема»: чи притягувати їх до кримінальної відповідальності чи ні?

Список використаних джерел:

1. Капустянська Іванна. Російські військові використовують дітей як «живий щит» на війні проти України, – Держдеп США. *LB.UA*: вебсайт. URL: https://lb.ua/society/2024/06/25/620763_rosiyski_viyskovi_vikoristovuyut.html
2. Що таке серйозні порушення щодо дітей під час збройного конфлікту? 12.04.2024. *Маяківська сільська рада Одеського району Одеської області*: вебсайт. URL: <https://mayakivska-gromada.gov.ua/news/1712927265/>
3. Надід О. Найманство – злочин проти держави. *Вісник прокуратури*. 2000. № 1. С. 55–56.
4. Використання дітей у збройних конфліктах є неприпустимим. 12.03.2022. *Центр громадських свобод*: вебсайт. URL: <https://ccl.org.ua/news/vykorystannya-ditej-u-zbrojnyh-konfliktah-ye-neprypustym/>
5. Положение детей в мире, 2000 г. / К. Беллами. Б.м.: ЮНИСЕФ. Дет. фонд ООН, 2000. 117 с.
6. ООН. Комиссия по правам человека. Вопрос о нарушении прав человека и основных свобод в любой части мира, особенно в колониальных и других зависимых странах и территориях: Положение в области прав человека в Судане: Доклад Специального докладчика Г. Биро. Нью-Йорк: ООН, 1998. 34 с.
7. Задніпровська О. Ю. Залучення дітей до участі у збройних конфліктах: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти. *Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання*. Харків, 2017. С. 58–61. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_06_2017/pdf/14.pdf